

Uvodna riječ

IVANA BRKOVIĆ

DOI: <https://doi.org/10.17234/9789531758642.1>

Zbornik »*Ljubav radi ljubavi*«: romantični ljubavni kod u južno-slavenskim književnostima okuplja znanstvene radove koji su nastali na temelju izlaganja s međunarodnog znanstvenog skupa održanog na Institutu za slavistiku Sveučilišta u Beču 5. i 6. srpnja 2018. Skup je organiziran s nastojanjem da se u svjetlu suvremenog emocionalnog obrata u društvenim znanostima i humanistici u slavističkom kontekstu razmotri tema ljubavi u književnosti koja se, prisutna u svim kulturama otkad postoje književni zapisi, nadaže jednom od važnih književnih univerzalija.

Za koncept skupa kao i za mjesto njegova održavanja zaslužna je dr. sc. Bernarda Katušić, a u organizaciji su sudjelovale znanstvene institucije iz Austrije, Hrvatske i Srbije. Članovi organizacijskog odbora bili su prof. dr. sc. Vladimir Biti i dr. sc. Bernarda Katušić (Institut für Slawistik, Universität Wien), prof. dr. sc. Davor Dukić i izv. prof. dr. sc. Ivana Brković (Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu), prof. dr. sc. Bojana Stojanović Pantović i prof. dr. sc. Ivana Živančević Sekeruš (Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu) te dr. sc. Mirko Sardelić (Centre for the Study of Emotions in Cross–Cultural Exchange — Zagreb). Kao izlagači su nastupili znanstvenici iz pet zemalja: Austrije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Njemačke i Srbije.

Prilozi u ovom zborniku, sukladno s temom i nakanama skupa, nude nova čitanja reprezentativnih tekstova bosanskohercegovačke, hrvatske, slovenske i srpske književnosti, u kojima iz različitih perspektiva osvjetljaju semantiku intimnih odnosa koja se u literaturi obično naziva *romantična ljubav*. Polazeći od toga da je književnost važan medij proizvodnje i distribucije romantičnog ljubavnog diskursa i da romantična ljubav pretpostavlja narativnu

formu *par excellence*, radovi ukazuju na različite ljubavne modele u književnosti — od onih predmodernih, koji su većinom bili jasno zacrtani vanjskim, društvenim okvirima poput braka/obitelji, države ili religije, preko modernih, u skladu s kojima ljubavnici, slobodni pojedinci, »ljube radi ljubavi same«, do postmodernih, koji uključuju različite tipove odmaka od tradicije i ironizacije tradicionalnih obrazaca. Razmatrajući koncepte ljubavi u književnosti, oni ukazuju na njihove modifikacije i transformacije, na žanrovske strategije oblikovanja različitih modela ljubavnih odnosa, na specifične varijante ljubavnih narativa kao i na karakteristične tipove ljubavnika.

U skladu s istraživačkim fokusom, zbornik je podijeljen u tri cjeline: prva, naslovljena *Lica i naličja ljubavi*, okuplja tekstove koji osvjetljaju pojmove ljubavi i propituju ideje ljubavnih ideala u književnosti. Pritom upućuju na njihovu žanrovsku i povijesnu uvjetovanost, kao i na tekstualne strategije kojima se oni uspostavljaju, ali i potkopavaju.

Zbornik otvara rad »Od trokuta do gliba: Može li se ljubav riješiti Trećega?« u kojem Vladimir Biti razmatra problematiku ljubavi kao dijadnog i trijadnog odnosa i pokazuje da »put do ljubavi prema Drugom ne vodi *mimo* Trećega nego *kroza* nj«. Pritom na primjerima raznorodnih tekstova trojice kanonskih autora, Ivana Slamniga, Miloša Crnjanskog i Borisava Stankovića, ukazuje na tekstualne i žanrovske postupke kojima se u njima razgrađuje ideal uzvišene i čiste, »dijadne« ljubavi prisutnošću »nepoželjnog« Trećeg. U Slamnigovoj kasnoj poeziji (*Dronta*, 1981; *Relativno naopako*, 1987; *Sed scholae*, 1987) taj se Treći otkriva u prizemnim tjelesnim instinktima i nagnućima kao i u drugim vrstama ljubavi, poput one »muške«, prema državi i vođi. Drama *Maska* Crnjanskoga ukazuje da se on krije u strahu od starosti i smrti, ali i u »turobnoj« povijesti koja se nazire pod žanrovski hibridnom maskom poetske komedije. Stankovićev roman *Nečista krv* upućuje pak na skrivene društvene mehanizme, odnosno na »palanačke scenarije« koji kao postojani Treći dostižu protagonistkinju Sofku upravo dok im ona, suprotstavljajući se društvenim normama, nastoji umaknuti.

Pojam ljubavi i reprezentacija ljubavi u predmodenoj književnosti razmatra se u radu Ivane Brković »Ljubavne peripetije u *Grižuli* Marina Držića« u kojem se Držićeva pastorala interpretira

iz vizure »teorija« ljubavi koje su bile u optjecaju u renesansi. U radu se polazi od uvida da je taj dramski žanr fokusiran, na tragu (neo)platoničke filozofije, na pitanje erotskog dualizma, te se pokazuje na koje se sve načine ta tema artikulira i varira u danome tekstu. Uzimajući u obzir da Držićeva drama, kako se to dosad pokazalo u stručnoj literaturi, posredovanjem različitih retoričkih strategija iskorištava velik komički potencijal koji proizlazi iz sučeljavanja niske/tjelesne i visoke/duhovne ljubavi (*Venus Vulgaris vs. Venus Coelestis*), analiza ukazuje i na moralne i društvene konotacije što se mogu iščitati iz takva postupka u Držića. One se prizivaju okolnostima uprizorenja drame, odnosno kontekstom vjenčanja kao društvenog rituala prijelaza (predbračna *vs.* bračna ljubav), oblikovanjem različitih tipova *ljubovnika* i ljubavnih odnosa kao i sugeriranjem poželjnog modusa izmirenja dvaju tipova ljubavi.

Reprezentacijom staračke ljubavi u uvjetima Alzheimerove bolesti bavi se Perina Meić u tekstu s naslovom »Literarna sublimacija Josipa Mlakića — bilješke o romanu *Bezdan*«. Autorica upućuje na to da odnos umirovljenih supružnika, protagonista romana, sveden na kontinuirano ponavljanje jednostavnih svakodnevnih radnji i rituala, implicira ideju ljubavi lišene »patetike i melodramskih gesta« kao i »nerealnih (partnerskih) očekivanja«, koja se udaljava od tipičnih romantičnih predodžbi. Povrh toga rad se fokusira na zaborav, tj. zaboravljanje kao nosivu temu romana: propitujući semantiku književnih (U. Eco, *Ime ruže*; H. Hesse, *Stepski vuk*) i filmskih referenci (R. Glatzer i W. Westmoreland, *Still Alice*), odnos fikcije i zbilje, modele pripovijedanja i ritam naracije koji referira na poetiku filma, pokazuje se da se zaboravljanje preko različitih tekstualnih postupaka oblikuje kao višeslojni proces otuđenja koji, uz slabljenje tijela, prati manjak komunikacije, životnog smisla te u konačnici gubitak identiteta, odnosno smrt. Pritom se u romanu sugerira da odmak i obrana od zaborava leže u literarnoj sublimaciji, kreativnom preusmjeravanju erosa u umjetnost, što se, između ostalog, nazire u transformaciji proznog u poetski diskurs koja obilježava posljednju cjelinu romana.

Predrag Mirčetić u tekstu »Posle ljubavi« propituje temu ljubavi u pripovijetki *Uvela ruža* Borisava Stankovića, autora čiji je opus u cjelini bitno obilježen fenomenom erotskoga. Polazeći od dosadaš-

njih uvida koji ističu tjelesnu, nagonsku dimenziju Stankovićeve književnog erotizma, autor naglašava njegovu kompleksnost, pri čemu uvodno problematizira fluidnost temeljnih pojmova ljubavi i erosa i upozorava na njihove različite konotacije. Uz teorijski oslonac na suvremenu, sociološku definiciju seksualne orijentacije (A. Štulhofer) te na prominentne rasprave o ljubavi i seksualnosti u 20. stoljeću, one E. Fromma i E. Bernea, u analizi se Stankovićeve pripovijetke, oblikovane kao dnevnički zapis u apelativnoj formi, iščitavaju različiti aspekti fenomena erotskoga (privlačnost, seksualno ponašanje, fantazije, emocionalne preferencije, društvene preferencije), pri čemu su u fokusu akteri ljubavnog odnosa (Kosta, koji je ujedno pripovjedač u prvom licu, i Stana, koja je adresat njegova iskaza). Takav analitički okvir omogućuje da se likovi ljubavnika kao i reprezentacija dane ljubavne veze osvijetle u njihovoj višestrukoj dinamici, uključujući ujedno i pitanje odnosa ljubavi i društva/bra-ka kao općeg mjesta u Stankovićevo književnom opusu ali i u književnim ljubavnim narativima općenito.

Kodiranje ljubavi u dvama žanrovima usmene književnosti — baladi i epskoj pjesmi — u fokusu je rada Eveline Rudan »Ljubav u doba usmenih žanrova«. Iako je riječ o žanrovima u kojima je oblikovanje likova i njihovih odnosa obilježeno »visokom« (stereo)tipizacijom i koji su se uspostavljali i aktualizirali u predmodernom doba, dakle prije koncepta osobe kao jedinstvene i slobodne individue koja je preduvjet koncepta romantične ljubavi, autorica ustvrđuje da je u njima ipak moguće, upravo u polju simboličkog kodiranja ljubavi i intimnosti, uočiti »stidljive« proboje individualnosti. U analizi *Asanaginice* pokazuje da na takve proboje upućuju i čitanja balade unutar zajednice pisane književnosti u doba njezine »receptijske slave«, koja — za razliku od kasnijih inačica koje su cirkulirale u usmenoj zajednici, a koje ističu aspekt majčinske ljubavi — prizivaju koncept romantične ljubavi. Slabije pak poznata epska pjesma *Arvatka divojka i valjen Bećir-aga*, nastala na tradiciji motiva/lika djevojke ratnice, koja, sukladno sa žanrom, tematizira junačke pothvate protagonista, zanimljiva je ne samo zato što usporedno tematizira i razvoj ljubavi među njima nego i zato što aktivni ženski lik, kako se pokazuje u analizi, svojim djelovanjem

pridonosi uspostavljanju muško–ženskog odnosa koji nosi odlike partnerske ljubavi.

»Parodiranje sentimentalističkog i romantičarskog ljubavnog narativa u srpskoj prozi 19. veka« članak je u kojem Dragana B. Vukićević analizira humorističnu prozu Jovana Sterije Popovića (*Roman bez romana*), Jakova Ignjatovića (*Večiti mladoženja, Milan Narandžić, Trpen spasen*) i Stevana Sremca (*Pop Ćira i Pop Spira, Zona Zamfirova, Ideal*). Autorica polazi od uvida da dani korpus funkcionira prema načelu bisocijacijske igre tekstova (A. Koestler) te ukazuje na mehanizme kojima se u tim tekstovima »razgrađuje« romantičarski ljubavni narativ i smijehu podvrgava poetika sentimentalnih romana. Ističući karakteristične postupke u parodiji poput negacije, imitacije, trivijalizacije i ignoriranja, u radu se ironijska igra s predtekstom, tj. konvencijama »galantne« ljubavi detektira na primjerima oblikovanja likova, tipičnih situacija, karakterističnih ambijenata i prepoznatljivih toposa (ljubav na prvi pogled, ljubav radi ljubavi, ljubav ili smrt, ljubavna bolest, vječna ljubav i dr.). U tome se razabire i implicitno polemički intertekstualni dijalog promatranog korpusa s književnom tradicijom kojim se, između ostalog, propituje, ali i demistificira ne samo koncept uzvišenih ljubavnika koji je u europskoj književnosti u različitim verzijama prisutan od srednjeg vijeka, romantičarski imaginarij ili sentimentalni roman kao popularan žanr nego i način njegove recepcije i s njime povezan društveni učinak.

Lirske varijacije na temu ljubavi druga je cjelina koja donosi tri teksta, koji propituju transformacije kodova ljubavi u ljubavnoj lirici u južnoslavenskim književnostima od romantizma preko modernizma do postmodernizma.

Matthias Freise upućuje na različite konotacije ljubavi u radu »Remek–djelo Laze Kostića *Santa Maria della Salute*: kako preko poezije steći sposobnost za ljubav«. Polazeći od toga da tradicionalna tumačenja Kostićeve pjesme uočavaju u njoj odjeke petrarkističke tradicije i ističu dualizam tjelesne i duhovne ljubavi, autor pokazuje da je »petrarkistička linija« u pjesmi manje orijentirana na dani dualizam, a više na metapoetsku dimenziju, pa se u tom smislu kao plod i instrument iscjeljenja nerealizirane ljubavi naposljetku nadaje poezija, odnosno sam čin pisanja. Na to upućuje i psihoanali-

tičko čitanje koje ujedno otkriva proces oslobođenja lirskog subjekta od edipovske fiksacije, što se razabire u smjeni različitih oblika, tj. funkcija ljubavi — od edipovske veze s (nad)majkom koja se priziva na početku apostrofom Bogorodice, preko erotske, tj. nagonске ljubavi prema djevojci koja ostaje neostvarena, potom reproduktivne ljubavi koja se realizira u susretu s Muzom te na kraju ludičke, koja se prepoznaje kao »književna igra uloga«. Autor pritom napominje da takav model, kojim se pjesma situira u epohu romantizma, otvara i mogućnost tumačenja pjesme iz kulturološke perspektive.

Modernistički pak pristup temi ljubavi osvjetljaju Ivana Drenjančević i Marina Protrka Štimec u članku »Iskupljenje sebra: figure ljubavi u ranom pjesništvu Tina Ujevića«, u kojem su predmet dvije zbirke toga pjesnika: *Lelek sebra* (1920) i *Kolajna* (1926). Polazeći od dosadašnjih interpretacija *Kolajne* kao ljubavnoga kanconijera kojim se uspostavlja svojevrsna povijest nesretne ljubavi kao ishodišna ljubavna priča »zapadne civilizacije« te od opaske samoga pjesnika o *Leleku sebra* kao zbirci koju, povrh ostalog, bitno obilježava »mistika erotizma«, autorice upućuju na to da Ujević nasljeđuje prepoznatljiva opća mjesta ljubavne lirike, od srednjovjekovnih modela do simbolizma. No dok se u pogledu forme oslanjaju na tradicionalne modele, pjesme u tim zbirkama istodobno posredovanjem različitih tekstualnih strategija otkrivaju karakteristične modernističke postupke. Na tom tragu autorice razmatraju citatni i intertekstualni karakter odnosa spram naslijeđenih konvencija u trima pjesmama iz zbirke *Lelek sebra* (*Romar*, *Hektor za Astijanakta* i *Vivijani*) te ističu višeslojnost modernoga subjekta i ustvrđuju da Ujevićeva poezija ne samo da propituje i razgrađuje tradicionalne modele romantične ljubavi nego i odustaje od njih, sučeljavajući im figuru ljubavi kao figuru istine, koja je »svojevrsna invencija« 20. stoljeća.

Cjelinu zaključuje rad naslovljen »Semantika ljubavi u ciklusima i zbirkama s naslovom *Ljubav*: Dane Zajc, Drago Ivanišević« Zvonka Kovača, koji se nadovezuje na prethodna autorova istraživanja romantičnog ljubavnog koda i njegovih transformacija u južnoslavenskim književnostima, zahvaćajući prozu (J. Jurčić, A. Blatnik, I. Andrić, N. Simić, V. Pištalo, M. Jergović, B. Radaković) i poeziju (A. B. Šimić, E. Bagrjana, C. Zlobec, L. Paljetak) u rasponu

od realizma, preko modernizma, do postmodernizma. U analizi lirskog ciklusa *Ljubezen* D. Zajca, pjesnika »obnove modernizma«, autor pokazuje da se udaljšavanje od tradicionalnih predodžbi romantične ljubavi sugerira osobitim variranjem teme *eros i tanatos*, što se, između ostalog, očituje i u frekventnom sučeljavanju motiva zemaljske ljubavi i smrti tijela s jedne strane i vječne ljubavi s druge, pri čemu se »izvjesna smrt tijela nastanjuje u samu ljubavnu žudnju, u ljubav samu«. Lirika pak D. Ivaniševića u zbirkama *Ljubav i Jubav* ukazuje na anticipiranje postmodernističkih postupaka, što je posebno vidljivo u čakavskim pjesmama u kojima autor detektira iskonsku naivnost izraza, ironiju kao i posezanje za »nanovo otkrivenim« konvencionalnim temama i motivima.

Treća cjelina, *Ljubavnice i ljubavnici*, okuplja radove koji propituju reprezentaciju ljubavnog odnosa u književnosti i u fokus stavljaju njegove protagoniste. Ukazujući na arhetipske obrasce i proširene stereotipe u oblikovanju književnih ljubavnika (npr. *femme fatale vs. femme fragile, Don Juan vs. »slab« muškarac*) ti tekstovi osvjetljaju ih iz antropološke, rodne i psihoanalitičke perspektive.

»Morfologija narativa o fatalnim ženama« naslov je rada Lidije Delić u kojem se razmatraju modusi oblikovanja ženske privlačnosti u pripovijetkama Ive Andrića (*Anikina vremena, Jelena, žena koje nema, Žena na kamenu*), dramu *Koštana* Borisava Stankovića i romanu *Časovi radosti* Vladana Matijevića i sučeljavaju sa ženskim figurama u usmenoj književnosti. Različite vrste fatalnosti i fatalnih žena ilustriraju u danim tekstovima »romantičarski« tipovi utemeljeni na idealizaciji i (fizičkoj) nedostupnosti žene (npr. kod Andrića), na snazi misterioznog djevojačkog erosa (kod Stankovića) ili na sirovoj karnalnosti, odnosno seksualnosti lišenoj emocija i refleksija, nesputanoj društvenim vrijednostima i normama (Matijević). Noseći u društvenom smislu destruktivni potencijal, ti se »romantičarski« tipovi razlikuju od tipova ženske privlačnosti u usmenoj književnosti koji su pak u funkciji održavanja patrijarhalnog društvenog modela. U tom smislu autorica ističe da u narativima o *femme fatale* ključnu ulogu imaju »slabi« muškarci te da rascjep između »tradicionalnog« i »modernog« pripovijedanja o ženskoj privlačnosti ne leži u uzrocima ženske fatalnosti nego u pitanju može li dana kultura prihvatiti »tip muških junaka koji su u vlasti žene« i

naraciju koja apsolutizacijom želje »urušava temelje svake socijalne stratifikacije« ili ne.

Andrea Milanko u članku »Inventarizacija ljubavnog arsenala: Begović i Krleža« bavi se romanima *Dunja u kovčegu* (1921) i *Tri kavaljera frajle Melanije* (1922). Ističući da je riječ o djelima u kojima se nastoji s »pedagoškom« svrhom razobličiti ljubavni diskurs, kako ogoljivanjem njegovih sastavnica tako i impliciranjem njegove ovisnosti o socijalno–ekonomskim okolnostima, autorica ukazuje na pripovjedne strategije oblikovanja dinamike muško–ženskih odnosa. Pritom se pokazuje da su protagonistkinje analiziranih tekstova (Rođena, Melanija), koje evociraju likove čednih djevojaka iz odgojnog romana 18. stoljeća, sličnog društvenog i psihološkog profila — materijalno situirane, doseljene u urbanu sredinu iz provincije, neiskusne, nezadovoljne i nesklone introspekciji. Također, obje se sučeljavaju s narcistički oblikovanim likovima donžuanovskih zavodnika (Dušan, Puba) koji, zaokupljeni isključivo sobom, doživljavaju ženu kao objekt. Autorica posebnu pažnju posvećuje načinima narcističke instrumentalizacije ljubavnog diskursa, a čiji je cilj manipuliranje ženom. S tim u vezi u radu se osvjetljaju i socijalno–ekonomske konotacije tih romana, te se ljubavni odnos protagonista u Begovića može promatrati kao alegorija odnosa potrošača spram robe koju konzumira, dok Krležin roman osvješčuje potrošačku poziciju čitatelja.

Ljubavni odnos s bludnicom prepoznatljiv je topos u avangardnoj književnosti, a njegova reprezentacija u opusima Miloša Crnjanskog, Miroslava Krleže, Janka Polića Kamova i Stanislava Krakova predmet je rada »Ljubav prema prostitutki: modifikacija ili dekonstrukcija romantične ljubavi« Bojane Stojanović Pantović. Pristupajući danom korpusu iz rodne i psihoanalitičke perspektive, autorica pokazuje da muški protagonisti takva odnosa utjelovljuju tip slabog, antiherojskog i antipatrijarhalnog maskuliniteta, a što se redovito dovodi u vezu s nekonvencionalnim modelom distanciranja i »potencijalno opasne« majke te se ambivalentan odnos ljubavnika prema bludnici nadaje kao posljedica ne samo njegove otuđenosti nego i problematična odnosa s vlastitom majkom. S druge strane lik bludnice, kao žene s društvene margine koja stječe moć upravo posredovanjem odnosa s emotivno ranjenim muškarcima,

evocira u analiziranim autorskim opusima stereotipnu dihotomiju *bludnica vs. svetica*, u čemu se razabire mizogini naboj. No dok tip žene bludnice u drugim europskim književnostima ukazuje na društveni kontekst te se dovodi u vezu s fenomenom urbanog života, novim oblicima robne razmjene i sa ženskom emancipacijom, u promatranim tekstovima on je ponajprije vezan uz mitske i biblijske predloške te obrasce psihoanalize.

Na kraju zahvaljujem svim izlagačima na međunarodnom skupu u Beču i autorima koji su, donoseći nova čitanja kanonskih djela južnoslavenskih književnosti, svojim priložima oblikovali zbornik. Pokazujući kako se *ljubilo* u južnoslavenskim književnostima od renesanse do suvremenosti, doprinoseći suvremenim istraživanjima književnih emocija, oni zainteresiranom čitatelju mogu ponuditi i poticaje za daljnja proučavanja ljubavi kao stalne književne teme.